

П.Т.Тронько (Київ)

**КРАЄЗНАВЧИЙ РУХ В УКРАЇНІ:
ШЛЯХИ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ**

Так судилося, що порівняно невеликий часовий проміжок між П-м і Ш-м з'їздами Всеукраїнської спілки краєзнавців припав на доволі значний для світової цивілізації історичний період. Із завершенням буремного ХХ ст. людство вступило у нове незвідане НІ тисячоліття. Історія минулого не була милосердною до українського народу, який зазнав потрясінь трьох революцій, кровопролиття у двох світових війнах, гіркоти поразки національно-визвольних змагань. Білий і червоний терори, голодомори, злочинні політичні репресії проти еліти української нації та подальші переслідування за інакомислення, чорнобильська трагедія скалічили життя мільйонам співвітчизників.

Та попри всі ці жорстокі випробування, український народ мужньо витримав усе і на хвилі національно-патріотичного піднесення останнього десятиріччя ХХ ст. раз і назавжди визначив свою подальшу долю.

Тринадцять років тому народ України на всеукраїнському референдумі в єдиному пориві ствердив своє віковічне прагнення, непохитну волю - створив власну, суверенну Українську державу, в боротьбі за незалежність якої, за природне прагнення стати господарем у своєму власному домі склали го-

лови сотні тисяч синів і дочок українського народу. Це був акт історичної справедливості, вистражданий багатьма поколіннями українців.

Ця вікопомна подія назавжди буде викарбувана золотими літерами на скрижалях історії. І чим далі віддаляють нас роки від незабутнього серпня 1991 р. - дня проголошення незалежності України - тим величнішою і значимішою постає ця подія в народній пам'яті.

Звичайно, було б несправедливо говорити, що вся історія ХХ ст. була позначена суцільними катаклізмами і виставляти її лише в чорних фарбах. За радянський період, попри всі негаразди і труднощі, працюючими руками народу України було створено потужний промисловий і сільськогосподарський потенціал, значно зріс матеріальний та культурно-освітній рівень трудящих. Україна возз'єднала більшість своїх земель, стала республікою високих наукових технологій, була серед фундаторів Організації Об'єднаних Націй.

Мільйони українців здійснили безсмертний подвиг у роки Великої Вітчизняної війни, захищаючи свою землю і все людство від коричневої чуми - фашизму. Спільно з іншими народами вони вибороли величну Перемогу, 60-річчя якої невдовзі будемо відзначати.

Сьогодні багато говориться про переосмислення нашої історії, про її нове бачення, нові підходи. Головне тут — не піти хибним шляхом механічної зміни плюсів на мінуси і навпаки. Мистецтво пізнання минулого у тому й полягає, щоб розуміти ту психологічну ауру, в якій та чи інша подія відбувалася. Малопродуктивно осуджувати все, що відбувалося в радянські часи. Адже мільйони людей жили у певному, безперечно вкрай політизованому й заідеологізованому суспільстві і діяли відповідно до своїх переконань. Серед того, що зроблено ними і що перейшло сучасникам у спадок, далеко не все заслуговує на осуд. Покоління, які вступають у життя, мають знати минуле в усій його складності та неоднозначності. Жодна із славних і трагічних сторінок історії України не повинна стертися з народної пам'яті. Очернення минулого, як і замовчування фактів, які на нинішньому відтинку часу є "невигідними" з погляду політичної кон'юнктури — злочин перед прийдешніми поколіннями. Від сучасників залежить, яким уявлятимуть ХХ ст. люди, котрі житимуть через багато років. Обов'язок дослідників — чесно і правдиво відтворити події та факти, а оцінки нащадки зроблять самі з висоти свого історичного досвіду. Історію потрібно бачити такою, якою вона була, а не переписувати її, як-то кажуть, "з нуля", що, на превеликий жаль, роблять нині деякі політики і навіть окремі вчені. Історію треба знати в усій повноті і складності, бо це минуле українського народу, творцями якого були наші пращури.

Із здобуттям Україною незалежності значно посилився інтерес усіх верств суспільства до першовитоків і джерел своєї історії. До вивчення рідного краю, історії його міст і сіл потягнулися сотні, тисячі ентузіастів, котрі хочуть всебічно знати минуле України. Бо, як відомо, любов до рідної землі, до батьківщини - одне з найсвятіших почуттів, які кожна людина проносить крізь усе своє життя. Витоки патріотизму починаються там, де людина вперше усвідомила себе особистістю, де взяла в руки буквар, або Шевченків "Кобзар", де відчула красу і безмежжя рідної природи.

Краєзнавство тому й користується такою популярністю та любов'ю в народі, що відгукується на найтонші порухи людської долі. Далеко не кожна галузь науки здатна так органічно поєднати минуле, сучасне та майбутнє, відкрити нове у начебто давно відомому, промовляти безпосередньо до серця. Синтетична галузь знання, що спирається і на природознавчий, і на мовознавчий, мистецтвознавчий, літературознавчий фундаменти, має власні секрети впливу на людську свідомість, а її об'єднуючий потенціал майже безмежний. І сивочолі професори, і школярі із захопленням займаються дослідженнями витоків історії рідного краю. Байдужих у краєзнавстві нема і

не може бути, тому що предмет вивчення тут осяяний святим почуттям любові до Вітчизни.

Краєзнавство - це і наука, і мистецтво донесення до широкого загалу особливостей історичного процесу. Неможливо переоцінити його виховну роль і моральну віддачу, адже це реальний інструмент концентрації суспільної енергії навколо пріоритетних завдань збереження історико-культурної спадщини та довкілля.

За роки розбудови і становлення молодої Української держави вже чимало зроблено для відродження історичної пам'яті, духовності та культури, національно-патріотичного виховання народу, передовсім молоді. Великого значення у суспільному житті незалежної України набув краєзнавчий рух, як явище громадсько-політичного, культурного і наукового життя, дієвий засіб глибокого пізнання й всебічного дослідження та вивчення скарбів рідного краю.

За роки державної незалежності України, особливо за останні п'ять, відбувся справжній ренесанс краєзнавчого руху та регіональних досліджень. Активізувалася робота науково-громадських, просвітніх організацій і товариств, що очолили краєзнавчий рух. Авангардну роль у ньому займає Всеукраїнська спілка краєзнавців, відроджена на новій основі. Свідченням цього є те, що в Україні за 12 років незалежності проведено близько 400 міжнародних, всеукраїнських, регіональних, обласних науково-краєзнавчих конференцій, симпозіумів, круглих столів, котрі, як правило, закінчувалися виданням книжок, брошур, наукових збірників. Вони сьогодні становлять величезну енциклопедію, літопис "малої історії", де на основі нових архівних документів розкривається регіональне минуле з позицій історичної правди й об'єктивності, заповнюється чимало "білих плям", відкриваються невідомі досі події і факти, повертаються із забуття прізвища реабілітованих діячів, які були викреслені з народної пам'яті. Регіональна та краєзнавча тематика практично присутня на всіх наукових форумах гуманітарного і навіть природничого профілю.

Загалом бурхливий розвиток краєзнавчого руху спричинив до його подальшої демократизації та появи нових організаційних засад і форм діяльності, консолідації, координації й удосконалення, увібрав у себе набутий за минулі десятиріччя наукової, пошукової і популяризаторської роботи досвід, вийшов за межі заполітизованості.

Той факт, що краєзнавство нині перебуває в авангарді національно-культурного відродження в суверенній Україні, є надійною опорою її державності - промовисто підтверджує та увага, з якою до його розвитку ставляться суспільство і влада. Це яскраво засвідчує указ Президента України Л.Д.Кучми "Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні" від 23 січня 2001 р., який накреслив принципово нові шляхи подальшого розвитку. Згідно з вимогою указу, Кабінет Міністрів України 10 червня 2002 р. ухвалив постанову "Про затвердження Програми розвитку краєзнавства на період до 2010 р."

Важливою рисою обох документів є те, що роль організатора, координатора і керманича цієї справи покладено на Всеукраїнську спілку краєзнавців. Це свідчить про визнання авторитету останньої в українському краєзнавчому русі й того факту, що вона є спадкоємницею та правонаступницею всіх відповідних інституцій минулих років.

Для реалізації вимог цих документів в Україні існують усі можливості. Запорукою цього є невтомна робота тисяч і тисяч учених та аматорів у всіх без винятку великих і маленьких населених пунктах України. Незалежна Українська держава, її Президент високо оцінили безкорисливу громадську діяльність дослідників рідного краю. Десятки членів спілки отримали почесні звання і державні нагороди.

Керуючись положеннями статуту спілки, за звітний період президія і правління, обрані II з'їздом, здійснили значну роботу. Було проведено 5 пленумів правління Всеукраїнської спілки краєзнавців, які відбувалися не лише в столиці, а й у Харкові, Дніпропетровську, Донецьку.

Щокварталу відбувалися засідання президії правління, на яких розглядалися питання практичної реалізації рішень II з'їзду, виконання вимог президентського указу про розвиток краєзнавчого руху, розроблялися документи про надання спілці статусу творчої організації національного рівня, питання її участі у створенні нової редакції "Історії міст і сіл України", "Зводу пам'яток історії та культури України", реалізації програми "Реабілітовані історією", випуску журналу "Краєзнавство" і краєзнавчої літератури, спільних заходів з розвитку краєзнавчих досліджень разом з міністерствами освіти і науки, культури і мистецтв, фондом ім.О.Гончара, Українським фондом культури, Українським товариством охорони пам'яток історії та культури, іншими державними і громадськими організаціями. Оперативно розглядалися поточні питання діяльності правління спілки.

Саме з їх ініціативи і за безпосередньою участю разом з Міністерством культури і мистецтв було розроблено і підготовлено до затвердження проект Програми розвитку краєзнавства на 2000-2010 роки. Спільно з Інститутом історії України ІАНУ й іншими зацікавленими інституціями було проведено три всеукраїнські наукові конференції: "Історичне краєзнавство і культура" (Харків, 1997), "Історичне краєзнавство на межі тисячоліть: досвід, проблеми, перспективи" (Дніпропетровськ, 1999), "Історія міст і сіл України в контексті регіональних досліджень" (Донецьк, 2001). До речі, підтримані широкою громадськістю рекомендації останньої конференції були практичним відгуком на розпорядження Президента України "Про забезпечення комплексного розвитку малих міст України" від 19 жовтня 2000 р., яким, зокрема, Кабінету Міністрів доручено "забезпечити підготовку за участю Національної академії наук України енциклопедичного видання "Історії міст і сіл України" у новій редакції".

Разом з Федерацією профспілок України та Інститутом туризму було проведено Третю науково-практичну конференцію "Туризм в Україні: економіка та культура" (Світязь, 1998).

Промовистим свідченням спадкоємності традицій українського краєзнавчого руху, глибокої пошани до пам'яті дослідників рідного краю попередніх поколінь, передовсім фундаторів і діячів Українського комітету краєзнавства, стало проведення урочистого пленуму правління, присвяченого 75-річчю Всеукраїнської спілки краєзнавців. Теплі вітання пленуму надіслав Л.Д.Кучма. Від його імені Всеукраїнській спілці краєзнавців було вручено грамоту Президента "За визначний внесок у дослідження історії рідного краю, відродження духовності народу України".

Під час святкування ювілею було відкрито меморіальну дошку на будинку в Харкові, де свого часу працював Український комітет краєзнавства. Широко було відзначено і 100-річчя Товариства дослідників Волині. Зокрема 19-20 вересня 2000 р. з цієї нагоди у Житомирі було проведено Міжнародну науково-краєзнавчу конференцію, а будинок публічної бібліотеки, де у 1900 р. засновано товариство, прикрасила меморіальна дошка.

Збагачену практичним досвідом роботу по виконанню статутних вимог ведуть краєзнавчі організації в областях.

Житомирське науково-краєзнавче товариство дослідників Волині, що діє на правах обласного осередку спілки (голова правління - Микола Костриця), об'єднує 248 дійсних і 20 почесних членів. З їх ініціативи було встановлено пам'ятні знаки на честь відомих місцевих краєзнавців - С.Липка (у Любарі) і Г.Богуна (у с. Бистрик Коростенського району), до 850-річчя Болохівської землі (Любар) і на могилі древлянського князя Ігоря у с. Немирівці поблизу

Коростеня. Товариство практикує проведення науково-краєзнавчих конференцій не лише в обласному центрі, а й у Бердичеві, Новограді-Волинському, Коростені, Любарі, Малині та інших райцентрах області. Організація проводить значну роботу щодо випуску краєзнавчої літератури, для чого було створено спеціалізоване видавництво "Волинь", яким керує заслужений журналіст України Георгій Мокрицький.

За участю Волинської обласної організації спілки (голова - Геннадій Бондаренко) останнім часом відкрито пам'ятники засновнику Любомля князю Васильку, князю Володимиру Святославовичу у с. Зимному, Адаму Кисілю - в Низкиничках, В.Липинському - у Затурцях, М.Грушевському - у Луцьку, музей-кімнату видатного математика Михайла Кравчука у 21 школі-гімназії в обласному центрі, проведено краєзнавчі конференції у музеї-садибі Лесі Українки в Колодяжному, селах Четвертня (до 1000-річчя), Старий Чорторийськ (до 900-річчя), Любмлі, Маневичах. Створено нові осередки спілки у Нововолинську, Володимирі-Волинському, Ковелі та Любмлі.

У Хмельницькій області з ініціативи обласної організації відбулися конференції, присвячені Устиму Кармалюку, Юхиму Сіцинському, Миколі Леонтовичу, Григорію Костюку, Дмитру Прилюку, в Дунаївцях відкрито меморіальну дошку видатному краєзнавцю Федору Шевченку, видано чимало літератури з історії міст і сіл. Велику допомогу в розвитку краєзнавчого руху у Хмельницькій області надає Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет.

Херсонський обласний осередок спілки (голова - Євген Сінкевич) у вересні 2003 р. провів Міжнародну наукову конференцію "Пам'ятні дати в історії рідного краю". На Черкащині відбулися історико-краєзнавчі конференції пам'яті першого голови правління облорганізації спілки, лауреата премії ім. Д.Яворницького Г.Соси та до 100-річчя відомого уманського краєзнавця Г.Храбана, регіональні конференції у Каневі, Звенигородці, Христинівці, Чигирині. Облорганізація спілки (голова - Василь Мельниченко) зініціювала рішення облдержадміністрації про проведення Першої науково-практичної конференції "Черкащина в контексті історії України", що відбулася 16 квітня 2003 р. Черкащина має найбільш розгалужену мережу міських і районних краєзнавчих осередків. Так, 1999 р. у Лисянці почала діяти краєзнавча спілка "Витоки", яка започаткувала видання журналу "Добридень", має власну інтернет-сторінку, на якій розміщується інформація про її роботу. Спільно з районною владою засновано краєзнавчу премію імені уродженця району історика Іллі Шульги. Місцеві дослідники працюють над створенням "Енциклопедичного довідника Лисянщини".

Не менш плідну роботу в між'їздівський період розгорнула Монастирищенська організація. У цьому найвіддаленішому від Черкас районі понад 70 краєзнавців згуртовані у 8-ми первинних осередках. Голова організації Іван Волошенко видав ґрунтовне комплексне дослідження про історію Монастирищини. З ініціативи ентузіаста П.Качалаби, обраного головою правління, створено Мапківську райорганізацію спілки, в якій налічується 50 активістів. Вони випускають газету "Манківський літопис". Голова особисто склав словник походження півтори тисяч прізвищ мешканців району і підготував до друку нарис про історію заснування всіх сіл краю.

Сумське історико-краєзнавче товариство "Спадщина" (голова - М.Манько) активізувало роботу не лише в обласному центрі, а й у Великописарівському, Кролевецькому, Лебединському, Сумському, Роменському районах, а нещодавно створено товариство спілки у м.Конотопі.

Рівненське обласне краєзнавче товариство (голова — Іван Пашук) об'єднує 246 членів, які успішно працюють у Гощанській, Дубенській, Здолбунівській, Млинівській, Острозькій, Сарненській районній, Рівненській і Кузнецовській міських організаціях.

Повноправним осередком Всеукраїнської спілки краєзнавців стала Львівська облорганізація (голова - Микола Литвин), яка раніше була секцією при обласній раді Товариства охорони пам'яток. Її установча конференція відбулась у березні 2002 р.

150 дослідників рідного краю згуртувала Івано-Франківська організація (голова - Богдан Гаврилів). Серед них 15 лауреатів обласної історико-краєзнавчої премії ім. Івана Крип'якевича і 19 -пам'яткоохоронної ім. Івана Вагилевича. Краєзнавці області за звітний період видали велику кількість краєзнавчої літератури. Чернігівська облорганізація спілки (голова - Олександр Коваленко) у міжз'їздівський період провела 20 наукових заходів з різних проблем регіональної історії. Причому вони відбувалися не лише у визнаних наукових центрах області - Чернігові та Ніжині, а й у Новгороді-Сіверському, Сосниці, Славутичі, Седневі, Батурині, Тростянці, Автунічах, Шестовиці.

На Харківщині змістовну краєзнавчу роботу проводить обласна спілка краєзнавців, клуби "Краєзнавець" при бібліотеці ім. В.Г. Короленка і харківському Будинку вчених, обласній станції юнацького туризму й краєзнавства, у школах Харкова й області, зокрема в Будах, Бабаях, Валках, Чугуєві, Люботині, Барвінковому.

Клуб "Краєзнавець", який у 2003 р. урочисто відзначив 25-річчя свого існування, є справжнім флагманом краєзнавчої роботи на Харківщині. Він об'єднує понад 100 краєзнавців, різних за фахом, рівнем освіти, віком, закоханих в історію Слобожанщини. На щомісячних засіданнях, яких з 1978 р. відбулося близько 300, розглядалися найрізноманітніші теми: історія краю, охорона пам'яток історії та культури, діяльність і життя видатних земляків тощо. Значною подією стало видання "Валківської енциклопедії" (автор - І.М. Лисенко). З метою активізації краєзнавчої роботи як невід'ємної складової патріотичного виховання молоді розпорядженням голови Харківської облдержадміністрації Є. Кушнар'ова затверджено програму розвитку краєзнавства в Харківській області на період до 2010 р. Завдання програми - привернення громадської уваги до туристсько-краєзнавчої роботи, формування національної самосвідомості громадян, активізація наукових досліджень у галузі історико-культурних досягнень, збереження і примноження духовних скарбів рідного краю. Харківське обласне архівне управління розпочало видання документальної серії книг "Слобожанські родоводи", перший том якої вийшов у 2003 р.

Багато плідних і корисних справ по дальшому розвитку краєзнавства проведено в Дніпропетровській області. Особливо високої оцінки заслуговує діяльність Національного гірничого університету, його ректора, академіка НАН України Геннадія Півняка та голови правління Дніпропетровської облорганізації спілки Ганни Швидько. Слід відзначити, що у технічному вузі створено Інститут гуманітарних проблем (керівник — професор В.Ю. Пушкін), який розробив і запровадив у своєму вузі навчальний курс "Краєзнавство Придніпров'я". Великий досвід краєзнавчої роботи нагромаджено в Одеській, Донецькій, Миколаївській та інших областях.

Однак не можна не наголосити, що стан організаційної, координаційної роботи на місцях далекий від ідеального і не може не хвилювати. Ще не всі обласні об'єднання зареєстровані відповідними місцевими органами влади, що позбавляє їх юридичного статусу, а деякі навіть не оформлені як складова частина спілки (Вінницька, Закарпатська, Кіровоградська обл., АРК Крим та ін.). Миколаївська облорганізація досі веде роботу лише в обласному центрі. Не виконано статутних вимог і постанови II Всеукраїнського з'їзду про створення в усіх містах і районах краєзнавчих осередків, про залучення до їх роботи молоді, про вміле поєднання нагромадженого досвіду попе-

редших поколінь краєзнавців з новітніми методами праці згідно з вимогами часу. Не краще справи також із створенням первинних осередків спілки. Вони діють переважно при великих вузах і музеях, а от більшість членів краєзнавчих гуртків, клубів, створених при інших організаціях, навіть не здогадуються, що вони можуть діяти як первинні підрозділи спілки. Президія, члени правління, керівники обласних осередків мають вкрай критично оцінити свою безініціативність, а часом і бездіяльність у цьому важливому напрямі організаційної роботи і зробити з цього відповідні висновки.

Звичайно, погано, що досі спілка перебуває в статусі громадської організації. Після II з'їзду ні в столиці, ні на місцях не було жодної звільненої штатної одиниці. Об'єктивно кажучи, в ринкових умовах, що нині сформувалися, важко навіть підтримувати зв'язок між центром і областями, коли бракує коштів навіть на невідкладні потреби, не кажучи вже про відрядження. На превеликий жаль, поки що так і не знайдено належної підтримки щодо вирішення визначеного указом Президента і постановою уряду України питання віднесення Всеукраїнської спілки краєзнавців до числа творчих організацій національного значення. Хоча можна сподіватися, що це питання все ж буде вирішено позитивно і значно сприятиме подальшому припливу до спілки нових творчих сил, спроможних на основі сучасних історичних, економічних та інших наукових досягнень розв'язувати актуальні й перспективні завдання краєзнавчого руху.

Є всі можливості вже в наступних 2-3 роки створити краєзнавчі осередки у всіх містах і районах та навчальних закладах. І слід це зробити.

З метою координації наукових досліджень Президія НАН України 7 листопада 2002 р. створила міжвідомчу координаційну раду з питань краєзнавства. До її складу ввійшли академіки НАНУ, відповідальні працівники міністерств освіти і науки, культури і мистецтва, декани історичних факультетів університетів, діячі краєзнавства, провідні наукові співробітники Інституту історії України, на який і покладено забезпечення роботи ради. Бажано було б створити такі краєзнавчі ради в областях. Пріоритетним у найближчі роки є широке відзначення шляхом проведення наукових сесій, симпозіумів, створення праць до 60-річчя визволення України від фашистських загарбників та 60-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні, 350-річчя національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст., 90-річчя української революції та інших знаменних дат історії України.

Всеукраїнська спілка краєзнавців успішно співпрацює з науковими інституціями регіональних досліджень - Буковинським центром археологічних досліджень, Центром досліджень історії Середнього Подніпров'я у Черкасах, Центром досліджень історії Поділля у Кам'янці-Подільському. Велику і повсякденну допомогу спілці надає керівництво Інституту історії України НАН України і його директор академік Валерій Смолій.

Державною програмою передбачено значно поглибити і поширити виховання засобами краєзнавства молоді, яку втрачаємо в сенсі національно-патріотичної свідомості через засилля в друкованих виданнях, на телебаченні, в кінематографії згубних для ще не сформованої психіки підростаючого покоління чужоземної масової субкультури, пропаганди способу життя, що не відповідає менталітету української нації. Наприклад, відоме колись видавництво "Молодь", яке мільйонними тиражами випускало літературу для дітей та юнацтва, в результаті відсутності будь-якої допомоги з боку держави перебуває нині на межі закриття.

На жаль, у наш час відсутня організація, яка б системно займалася питаннями виховання молоді. При цьому зазначимо, що, засудивши все погане, що було в минулому, сучасники, на жаль, не взяли хорошого, передовсім героїчних традицій молоді попередніх поколінь. Звичайно, добре, що Міністер-

ство освіти і науки нині впровадило в школі вивчення азів податкового законодавства, а от прищепленню любові до рідної землі, її безцінної історико-культурної спадщини уваги приділяється ще недостатньо. Та хіба можна сподіватися, що виховані переважно на чужих ідеалах молоді люди, яких дехто із заможних батьків прагне навчати лише за кордоном, у разі виникнення екстремальної ситуації боротимуться за Батьківщину, кидаючись на кулемети чи йдучи на таран, як це мужньо робили їхні молоді попередники у Велику Вітчизняну війну?

З цією метою вкрай нагальними є розробка наближених до вимог часу програм з курсу "Краєзнавство" для вищих навчальних закладів, загально-освітніх шкіл, удосконалення підготовки та перепідготовки фахівців з краєзнавчої роботи. Всі ці вимоги записані в державній програмі розвитку краєзнавства. Про це, зокрема, йшлося і на Всеукраїнській конференції "Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи", що в 2002 р. відбулась у Кам'янці-Подільському. У цій сфері маємо певні напрацювання - навчальну програму "Історичне краєзнавство" для студентів Львівського національного університету ім. І.Франка; комплект підручників "Історія рідного краю" для 4—11 класів шкіл Запорізької області під редакцією відомого краєзнавця Федора Турченка, навчальний посібник до шкільного курсу "Київщинознавство", впровадженого у школах столичної області, "Методику краєзнавчої роботи в національній школі" Ярослава Треф'яка та ін.

Важливою складовою діяльності правління спілки є турбота про розвиток краєзнавства у позашкільних закладах. Цю роботу очолює Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді Міністерства освіти і науки України (відповідальний за цю ділянку член правління спілки, заступник директора центру Дмитро Омельченко). У 2002 р. в освітніх закладах туристсько-краєзнавчого профілю, палацах і будинках дитячої творчості працювало близько 7000 гуртків історичного, географічного, літературного, екологічного краєзнавства, народознавства, юних археологів, геологів, етнографів, музеєзнавців, декоративно-вжиткового мистецтва, народних промыслів, туристсько-екскурсійних та ін. з охопленням понад 115 тис. учнів. За участю спілки центр провів всеукраїнські історико-географічні експедиції учнівської молоді "Сто чудес України", "Краса і біль України", акцію "Пам'ять". Значна увага розвитку шкільного краєзнавства приділяється на Хмельниччині, де облорганізацію спілки очолює начальник управління освіти держадміністрації Володимир Войтенко. Найбільш цікаві форми роботи запроваджено в Дунаєвецькому (голова - Віктор Прокопчук) і Красилівському районах. Практичного досвіду краєзнавчої роботи набувають під час навчання в Слов'янському педагогічному інституті Донецької області майбутні вчителі, які є членами організації спілки, яку очолює відмінник освіти України Валерій Романько.

Варто зазначити, що важливою тенденцією розвитку краєзнавства на сучасному етапі є дедалі більше виокремлення його в особливу наукову галузь. За роки незалежності за темами регіональних досліджень захищено понад 300 кандидатських і кілька докторських дисертацій.

Кафедра теорії й історії педагогіки Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова (зав. кафедри - доктор педагогічних наук, професор Л.П.Вовк) в комплексну підготовку спеціалістів вищої кваліфікації включає краєзнавчу освіту вчителя. Ця тема також є напрямком наукової роботи аспірантів та здобувачів. Під керівництвом Л. Вовк В.В.Обозним підготовлено та захищено докторську дисертацію "Краєзнавча освіта в системі професійної підготовки вчителя".

Кафедра географії України та краєзнавства цього ж університету підготувала підручник "Географічне краєзнавство в Малій академії наук: навчання

і пошук" (автори - С.В.Бабкова та В.В.Обозний). Інститут педагогіки Академії педагогічних наук також розробляє тему шкільного краєзнавства.

Світлана Гаврилюк захистила докторську дисертацію "Становлення і розвиток українського пам'яткознавства Волині, Холмщини, Підляшшя у XIX - на початку XX ст." тощо. Усе це дає підстави для ВАК України виділити окремі наукові спеціальності з краєзнавства і далі наполегливо працювати.

Українські дослідники, глибоко вивчаючи історичний шлях свого народу, з великим інтересом ставляться до культурної спадщини, побутових традицій інших народів, усіх національних меншин, доля яких тісно пов'язана з Українською державою. Це яскраво засвідчує проведення таких науково-краєзнавчих конференцій, як "Національні меншини Правобережної України: історія і сучасність", "Чехи на Волині", "Поляки на Волині", "Поляки на Поділлі", а також про болгарські, угорські, німецькі, татарські, єврейські, вірменські та інші національні громади України. У вересні 2003 р. у Сумах дослідниками рідного краю Сумської, Курської та Гомельської областей проведено наукову конференцію "Роль краєзнавства у зміцненні дружніх зв'язків слов'янських народів". Цю благородну роботу слід проводити і далі.

Заслуговує на увагу музейна справа, що має багатолітню історію. Історико-архітектурні заповідники, музеї просто неба, краєзнавчі і меморіальні - не тільки охоронці культурних надбань. Кожний з них - це унікальна скарбниця людського духу, музейні експозиції дають змогу унаочнити минуле в образній, доступній для відвідувачів формі. Нині із застосуванням у музейній практиці найновітніших технологій експозиційного показу, їхні можливості у формуванні людського світогляду неможливо переоцінити.

За роки незалежності України справжніми науково-методичними центрами стали — Музей народної архітектури та побуту України, Дніпропетровський історичний музей ім.Д.Яворницького, Чернігівський ім. В.Тарновського, Полтавський і Черкаський обласні краєзнавчі та Львівський історичний музеї. На жаль, за останній період через недалекоглядність деяких місцевих владних структур зменшилася кількість міських і районних краєзнавчих музеїв, не кажучи вже про ті, що діяли на громадських засадах у селах, на підприємствах, у навчальних закладах. Багато з них знищено. А саме місцеві музеї мають стати базою для міських, районних і первинних осередків спілки. Тому невідкладним завданням останньої є сприяти відродженню безпідставно ліквідованих музеїв і створенню нових у містах і районних центрах, навчальних закладах. Музеї повинні стати опорою для розгортання краєзнавчої роботи. А для тих, хто сумнівається, що у районному центрі чи місті можуть успішно створюватись і діяти музейні заклади - можна навести промовистий приклад. Справжній патріарх української музейної справи Михайло Сікорський, крім Національного історико-етнографічного заповідника просто неба, недавно відкрив у Переяславі-Хмельницькому уже 26-й (!) музей - музей трипільської культури.

Важливими осередками науково-дослідницької та організаційно-масової роботи з краєзнавства є бібліотеки й архіви. Адже на їхніх полицях і в сховищах зберігаються неоціненні скарби попередніх поколінь, численні документи і література про рідний край. Поряд з Національною бібліотекою України ім. В.Вернадського та Державною історичною бібліотекою України, велику увагу регіональним краєзнавчим дослідженням приділяють Харківська наукова бібліотека ім.В.Королеика, Львівська, Полтавська, Дніпропетровська, Одеська, Хмельницька, Чернігівська й інші обласні книгозбірні. Ані в столиці, ані в регіонах немає архівного закладу, де б постійно не працювали краєзнавчі-дослідники. Бібліотекарі й архівні працівники надають велику допомогу дослідникам рідного краю. Працівники бібліотек і архівів вже зараз мають приступити до складання та оновлення бібліографії з історії міст і сіл України.

Більшість членів спілки активно займається пам'яткоохоронною роботою: працюють над створенням Зводу пам'яток історії та культури, перший том якого "Київ" вийшов друком 2000 р. З ініціативи правління спілки указом Президента України від 12 червня 1996 р. створено Фонд відтворення видатних пам'яток історико-архітектурної спадщини ім. Олеса Гончара, а уряд України 23 квітня 2000 р. затвердив "Програму відтворення видатних пам'яток історії та культури" - всього 56 пам'яток. На жаль, в Україні досі немає єдиного державного органу управління справою охорони пам'яток історії та культури. Доцільно, щоб усі наші пам'ятки мали б одного дбайливого господаря - Державний комітет по охороні історико-культурної спадщини.

Важливою і невід'ємною формою дослідження рідного краю є географічне краєзнавство, основні завдання якого полягають у вивченні довкілля району, міста чи села, зокрема місцевого рельєфу, клімату і погоди, рік, озер, боліт, ґрунтів, рослинності і ландшафтів у цілому; у спостереженні несприятливих природних явищ і фенологічних процесів; в економіко-географічному вивченні господарства, населення тощо. Таке вивчення сприятиме поліпшенню охорони природи, екологічних умов і більш раціональному природокористуванню. Географічне краєзнавство - рідний брат історичного краєзнавства. Тому необхідно зміцнювати зв'язки з Українським географічним товариством і його обласними відділеннями.

З географічним тісно пов'язане і туристичне краєзнавство. Сьогодні вже ні в кого не викликає сумніву потреба спільних дій краєзнавців-дослідників, організаторів туристсько-екскурсійної роботи та науковців, які займаються туристичним краєзнавством, історією туризму. Туризм в Україні в XXI ст. має вийти на нові рубежі не лише як важливий чинник економічного розвитку країни, а й як засіб виховання любові до рідної землі. Тому потрібно і надалі поширювати практичні зв'язки з організаціями туристичного профілю, надавати їм посильну допомогу в розробці тематики нових туристсько-екскурсійних маршрутів, підготовці кадрів екскурсоводів, організації комплексних пошукових експедицій з метою виявлення нових об'єктів туризму, створенні інформаційного банку даних про туристсько-екскурсійні і краєзнавчі ресурси України.

Як відомо, неоціненне значення для дослідників і популяризаторів рідного краю мають засоби масової інформації. Недавно виповнилося 75 років з часу виходу в світ першого числа друкованого органу краєзнавців України - журналу "Краєзнавство". Він виходив упродовж трьох років (1927-1930), а потім був заборонений. Тільки в незалежній Україні завдяки наполегливості членів спілки його вдалося відродити. Це сталося в 1993 р. Про те, що таке видання конче потрібно дослідникам рідного краю, засвідчив наклад першого ж числа. Замість запланованих 10 тис. довелося надрукувати 20 тис. примірників і всі вони розійшлися. Нині через відсутність стабільної матеріальної бази журнал виходить нерегулярно, але натомість значно збільшив свій обсяг, вміщуючи ґрунтовні дослідження з усіх напрямів краєзнавства. Правління спілки звернулося до ВАК України з пропозицією зареєструвати орган Всеукраїнської спілки краєзнавців як наукове видання. Слід зазначити, що слідом за "Краєзнавством" почали з'являтися періодичні видання й у регіонах - щорічники, альманахи, часописи, газети: "Краєзнавець Черкащини", "Сіверянський літопис" (Чернігів), "Волинські дзвони" (Рівне), "Джерело" (Тернопіль), "Дивокрай" (Хмельницький), "Січеславщина" (Дніпропетровськ) та ін. Постійну рубрику "Рідний край" ведуть газета Донбасу "Донеччина", періодичні видання в інших областях. Про діяльність спілки систематично розповідають журналісти газет "Голос України", "Урядовий кур'єр", "Культура і життя", "Літературна Україна", "Дзеркало тижня",

"Краєзнавство, географія, туризм", "День" та ін. Щомісяця в ефірі звучить спеціалізований радіожурнал "Рідний край" (редактор - Василь Марусик), чимало заходів спілки висвітлює телебачення.

Та все ж найголовнішим завданням нашої творчої організації, безумовно, є виконання президентського розпорядження про підготовку на основі вимог сучасної української історичної науки багатотомного енциклопедичного видання "Історії міст і сіл України". Адже від часу виходу у світ попередньої фундаментальної історії міст і сіл України в 26 томах, яка досі не має аналогів у світі, вже минуло більше чверті століття. За цей період у нашій країні відбулися величезні зміни. Тому членам спілки слід докласти всіх зусиль до видання нового енциклопедичного видання "Історії міст і сіл України". Ця праця повинна красномовно засвідчити перед народами планети, що український народ - велика нація, що, незважаючи на жорстокі удари долі, впродовж минулих століть він зберіг свою ментальність, культуру, правічні традиції, зробив великий внесок у розвиток світової цивілізації. Яскравим свідченням цього і має стати повнокровний літопис понад 30 тис. великих та малих міст і сіл України. Саме підготовка цієї унікальної праці, прилучення десятків тисяч сучасних "Несторів-літописців" до першовитоків своєї історії повинна дати могутній поштовх у розвитку всіх форм краєзнавства. Поки що триває підготовча робота.

На останніх пленумах, конференціях детально розроблялися програма, методологічні, методичні засади і принципи створення нарисів історії міст і сіл. У стані наукової дискусії є проблема як зробити так, аби до нового видання ввійшли ґрунтовні нариси про всі населені пункти й навіть про ті, які з плином часу та за різних обставин зникли з карти України, як достовірно, без перекручень відтворити біографію України. При підготовці цього багатотомного видання спілці, безперечно, знадобиться й допомога багатьох міністерств і відомств, творчих спілок і громадських організацій, науковців та краєзнавців української діаспори, яка в XX ст. активно видавала численні книжки про окремі міста і села України і накопичила значну базу для регіональної історії. В деяких областях вже розпочато роботу з видання літопису рідного краю. Слідом за вже згаданою всеукраїнською конференцією в Донецьку, 2002 р. у Коростені відбулася конференція "Історія міст і сіл Великої Волині". Результатом роботи цього представницького форуму стало видання двотомника матеріалів про теоретичні, наукові і методичні засади створення нарисів, присвячених населеним пунктам Волинської землі. Подібні конференції доцільно б організувати найближчим часом у всіх регіонах України. Вони, на нашу думку, стали б своєрідною школою для авторських колективів з питань підготовки обласних томів.

Слід зазначити, що місцеві дослідники ведуть активну роботу у цій справі. Днями відбулася презентація ошатного тритомника, присвяченого населеним пунктам Броварського району Київщини. Трохи раніше побачили світ ґрунтовні праці про історію Теофіпольщини та Дунаєвеччини (Хмельницька обл.), Валківщини (Харківська обл.), сіл Германівки і Мар'янівки та чимало краєзнавчих видань про окремі міста і села всіх регіонів України. Новообраній президії спілки разом з НАМ України слід прискорити розробку відповідних документів, пов'язаних з підготовкою цього унікального видання.

Слід зазначити, що завдання подальшої розбудови Української держави в XXI ст. істотно посилюють роль і значення спілки в новітніх історичних умовах. У розгортанні краєзнавчої роботи остання має добрих побратимів і однодумців в особі багатьох органів державної влади, наукових і освітніх установ, громадських організацій, які усвідомлюють, що розвиток краєзнавчого руху є справою величезної державної ваги, стосується всіх ентузіастів, хто

не може спокійно спостерігати, як нищиться рідна природа, як гинуть або зносяться пам'ятки національної культури, як часто стираються безцінні сторінки народної пам'яті.

Як відомо, історія всіх країн і народів свідчить про те, що міцність кожної нації, її існування ґрунтуються на патріотизмі, духовності, на любові її народу до своєї історії та культури. Відродженню історичної пам'яті, духовності і національної гідності має сприяти історична наука й її складова частина - історичне краєзнавство. Саме спілка, як записано в статуті, має виховувати у громадян почуття національної свідомості, глибокої поваги до своєї історії, культури, мови, традицій українського народу та інших народів, пов'язаних з ним своєю долею, шанобливого ставлення до скарбів рідної природи.

Нині, коли Україна поступово підводиться з колін, слід ще раз замислитися над тим, як повніше, ефективніше використати могутній потенціал історичного краєзнавства для національно-патріотичного виховання народу й особливо молоді. А це буде залежати і від наполегливої праці членів спілки, їх ефективних зв'язків з державними інституціями, науковими установами і громадськими організаціями, і перш за все з інститутами гуманітарного профілю НАН України, міністерствами освіти і науки, культури і мистецтв, від організаторської роботи по виконанню положень, записаних у статуті Всеукраїнської спілки краєзнавців, і врешті, від допомоги державних органів у центрі і на місцях, їх ставлення до історико-культурної спадщини.

Всі основні положення і завдання по розвитку історичного краєзнавства на 2000-2010 рр. затверджено у відповідних указах Президента і постанові уряду України. Втілити їх у життя - почесний обов'язок спілки.

Спілчанські керівники всіх рівнів, учені й аматори повинні докласти чимало зусиль, аби краєзнавство у всіх його формах було високо піднесене в Українській державі, плідно слугувало її розвитку, а добре ім'я невтомного, безкорисливого дослідника минулого батьківщини було оточене належною увагою і звучало гордо!

Резюме

З доповіді голови правління Всеукраїнської спілки краєзнавців III з'їзду ВСК (29-30 жовтня 2003 р.).

From the report of the head of the management board of the Ukrainian-wide Union of Regional Ethnographers of the III assemble of UURE.